

Тетяна Гуменюк

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ ЛЬВІВЩИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-Х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1980-Х РР. ХХ СТ.: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Розглянуто стан наукового дослідження культурно-мистецького процесу, історії розвитку основних видів українського мистецтва Львівщини в другій половині 1940-х – першій половині 1980-х рр. ХХ століття.

Ключові слова: мистецтвознавство Львівщини, дослідження, тоталітарне суспільство, метод соціалістичного реалізму.

Рассмотрено состояние научного исследования культурно-художественного процесса, истории развития основных видов украинского искусства Львовщины во второй половине 1940-х – первой половине 1980-х гг. ХХ века.

Ключевые слова: искусствоведение Львовщины, исследования, тоталитарное общество, метод социалистического реализма.

The condition of scientific research of cultural and art process, the history of basic types development of Ukrainian art of Ukraine's cultural and art life of Lvov in the second half of the 1940-s – 1980-s of the XX th century are considered in the article.

Keywords: Ukraine's study of art study Lvov, research, totalitarian society, method of socialistic realism.

Мистецтвознавство поруч з культурологією, іншими науками, що репрезентують поступ гуманітарності, становить потужну ланку розвитку духовної української художньої культури, загального руху національної ідеї [30, с. 153]. Суспільно-політичні процеси в Україні, що відбувалися в кінці 1980-х – 1990-х рр., кардинально вплинули на культурно-мистецький процес України загалом, зро-

били його динамічнішим, наповнили новими образно-змістовними якостями. Складні процеси в країні охопили усі сфери життя, художня культура поступово унезалежнилася від вироблених старою системою ідеологічних догм. Мистецтво перестає бути знаряддям панівної ідеології, відбувається переоцінка синтетичних вартостей.

Лише сьогодні з'явилися шанси об'єктивної оцінки усього комплексу змін, які відбувалися в мистецькому середовищі за радянських часів. Як відомо, мистецьке середовище України було тривалий час ізольоване від навколишнього світу, що спричинило практичний брак підстав для виникнення в нас у другій половині ХХ ст. постмодерністського мислення. Справедливо зазначив професор Львівської національної академії мистецтв О. Голубець, що спосіб модерністського сприйняття і відтворення світу був насильно перерваний і заборонений. Саме тому мистецькі форми модернізму – авангарду надовго залишалися для нас актуальними, інтригуючими та зазнали такої парадоксальної і швидкої реактивації на початку 1990-х років [4, с. 86].

Метою статті є аналіз праць сучасних українських дослідників мистецтвознавства, провідних діячів мистецтва, присвячених історії мистецького життя Львівщини в другій половині 1940-х – першій половині 1980-х рр. ХХ століття.

Важливу роль для розкриття питань, присвячених історії розвитку основних видів українського мистецтва – образотворчого і декоративно-ужиткового, музичного і театрального, кіно і телебачення, розвитку мистецтвознавства і художньої критики, художньої освіти, відіграють мистецькі видання. На сучасному етапі досить продуктивно діє щодо публікацій дослідницьких видань Наукове товариство імені Шевченка у Львові, засноване ще наприкінці ХІХ століття. Свідченням активності львівських вчених є також "Вісник Львівської національної академії мистецтв". Матеріали "Вісника" розкривають кількісну і якісну генезу Львівського державного інституту прикладного та декоративного мистецтва заснованого у 1946 році. Систематизований огляд двадцяти випусків "Вісника", які є знаковим явищем в мистецтвознавчій, культурологічній і науковій думці, здійснив В. Бадяк [2]. Готуючи матеріал до 50-річчя першого випуску митців у Львівському інституті, В. Бадяк виявив ряд документальних матеріалів, що розкривають драматичні процеси в час його становлення, як складові ваххана-

лії сталінщини в західноукраїнських областях УРСР. Традиційно її жертвами представлялися студенти К. Звіринський, В. Патик, Є. Лисик, котрих виключали за “формалізм” [2, с. 14]. Водночас тоді, у 1949-1950 рр., відзначає історик, каральні органи заарештували сімох студентів за “антирадянські”, націоналістичні прояви; відомо, що кількох запроторили в сибірські концтабори, а також і те, що жоден із них не повернувся у рідну “альмаматір” [2, с. 14]. Для українства, наголосив В. Бадяк, було і залишається гострим питання історичної пам’яті, пошанування тих, творчею працею яких примножено цінності української культури [2, с. 15]. На сторінках публікацій “Вісника” розкривається і релігійна тематика. Колекції українських ікон є унікальними у світовій сакральній спадщині, тому значна частина дослідників звертається до неї.

Засновником наукового збірника “Мистецтвознавство України” та альманаху “Мистецькі обрії” є Академія мистецтв України. Провідні діячі української художньої культури, насамперед члени Академії, розглядають питання історії різних галузей національної художньої культури.

Потрібно віддати належне діяльності Інституту проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України (директор Інституту академік В.Сидоренко). Інститут здійснює фундаментальні наукові дослідження в галузі всіх видів сучасного мистецтва, з теорії та історії культури. На увагу заслуговує монографічне дослідження старшого наукового співробітника відділу науково-творчих досліджень О. Роготченка [25]. Аналізуючи особливості розвитку образотворчого мистецтва Галицької України повоєнного періоду (1945-1960 рр.), автор відзначив, що з метою швидкого запровадження постулатів соцреалізму радянська влада скерувала в Галичину десятки митців-ідеологів, які здебільшого пройшли перевірку на фронті, випускників Київського, Харківського та Одеського художніх інститутів, мистецьких закладів Москви і Ленінграда. Саме приїжджим митцям-ідеологам було довірено займатися створенням вищого мистецького навчального закладу радянського типу – Львівського державного інституту прикладного і декоративного мистецтва (1946 р.) [25, с. 516]. До довоєнних традицій мистецької освіти, підкреслив О. Роготченко, радянська влада ставилася так, немов би їх не було взагалі [25, с. 517]. Партійний контроль місцевих митців, знищення десятків цінних тиражів унікальних видань Національного музею у Львові,

дають можливість зрозуміти методи та основні напрями впровадження у мистецьких сферах ідеологічних засад мистецтва соціалістичного реалізму. Зрозуміло, що така “культурна” політика нової влади в кінці 1940-х – початку 1950-х рр. не могла викликати розуміння чи толерантного ставлення у місцевих представників мистецької інтелігенції. Факт неприйняття викликав відповідну реакцію: наскрізь неповторне у своєму колориті багатонаціональне мистецьке середовище галицьких міст було практично зруйноване. Та все ж у скритих, глибинних пластах воно зуміло зберегти свою специфіку і, як виявилось через десятки наступних років, – здатність до самовідродження [25, с. 519].

В останній час актуалізуються біографічні дослідження, присвячені видатним постатям мистецтвознавства західних областей УРСР, зокрема Я. Кравченка, З. Лильо-Откович, Л. Медвідя, О. Жеплинської, Г. Стельмашук, Х. Береговської, С. Шумеги, О. Ріпка, О. Федорука, Д. Пшеничного, Л. Шпирало-Запоточної [14; 16; 17; 7; 28; 3; 36; 24; 30; 21; 35].

Дослідженню мистецького життя Львова ХХ ст. однією із перших поклала початок монографія О. Ріпки, що вийшла друком 1996 року [22]. Автор на основі матеріалів, що стосуються виставкової діяльності Львівської картинної галереї та інших львівських музеїв намагалася відтворити ретроспективу мистецького життя Львова як центру художньої культури західних областей УРСР. Мистецтвознавець О. Ріпка розкрила роль творчості Р. і М. Сельських, Л. Медвідя, О. Мінька, П. Марковича, К. Звіринського, З. Флінти, В. Патики, В. Бажая у мистецькому житті Львова 1950 – 1980-х років. Аналізуючи діяльність Інституту декоративного і прикладного мистецтва, автор відмітила, що Львівський інститут все ж достатньо довго сприяв розвитку декоративно-ужиткового мистецтва, опліднюючи пошуки розумінням синтезу середовища, створеним викладанням пластичних мистецтв [22, с. 227]. О. Ріпка висловила твердження, що відсутність у Львові карколомної у своєму герметизмі, “академічної” живописної науки – тобто учбових закладів, що готували, так би мовити, “чистих” живописців, а натомість існування училища й вузу декоративно-ужиткового мистецтва з діючим майже 20 років (1947-1964) факультетом монументального мистецтва – стала тією основною причиною, яка дала зберегтися універсалізму художника [23, с. 126]. Автор відзначила, що у 1960-ті рр., часи “відлиги”, коли почалася загаль-

на переоцінка забороненої світової мистецької спадщини ХХ ст. – імпресіонізму, постімпресіонізму, з'явилася інформація про пізніші течії та напрямки: фобізм, кубізм, експресіонізм, сюрреалізм, абстракціонізм. Переоцінка була правда, відзначає мистецтвознавець, тільки “теоретична”: тавро “формалізму”, з формальних пошуків зняте не було [23, с. 128].

Дослідженням мистецького середовища Львова займається відомий мистецтвознавець О. Голубець. Великої уваги заслуговує його монографічне дослідження “Між свободою і тоталітаризмом: Мистецьке середовище Львова другої половини ХХ століття” [6]. О. Голубець виявив основні напрями і наслідки ідеологічної агресії, демографічних і культурологічних катаклізмів, виділив важливий фактор принципової позиції нонконформістів, значення “прориву шістдесятників” в період “відлиги” 1960-х рр. і процесів утвердження пріоритету творчої індивідуальності у 1970-х – середині 1980-х роках. Потенціал творчої енергії всередині 1950-х рр., зазначив дослідник, наростав і виразно поєднувався з політичним протестом. Хоч реальної свободи під час “відлиги” митці так і не одержали, але навіть її ілюзії виявилось цілком достатньо, щоб можна було говорити про прогресивні процеси повернення до втраченого, про появу низки виняткових явищ і непересічних особистостей, які відіграли важливу роль в українському мистецтві ХХ століття [6, с. 74]. Докорінний перелом у розвитку радянської культури і мистецтва у середині 1950-х рр. на “найвищому рівні” позначила відома постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів “Об устраниении излишеств в проектировании и строительстве”. Формально цей документ стосувався архітектури і будівництва, проте фактично дав волю багатьом процесам, які давно назрівали. Проте як швидко виявилось, зазначені зміни не стосувалися сфер творчості, непов'язаних з будівництвом і промисловим виробництвом, тобто з конкретними утилітарними потребами суспільства. Метод соціалістичного реалізму й надалі залишався єдиним, офіційно визнаним у творчих сферах [6, с. 75]. О. Голубець детально охарактеризував процеси, які відбувалися у творчих сферах в західних областях УРСР. Всередині 1950-х рр. мистецьке середовище Львова було сильно зруйнованим, і на відміну від східних регіонів, продовжувало перебувати в режимі особливого, посиленого нагляду [6, с. 78]. Аналізуючи мистецьке середовище Львова періоду 1970-х – середини 1980-х рр., мистецтвознавець підкреслив,

що відбулось розпочате в 60-х рр. перенесення центру основних подій у сфері "декоративно-прикладного" мистецтва. Події мистецького світу підпорядковувалися єдиному вектору дії – збереження в умовах тоталітарного суспільства засад вільної творчості [6, с. 102].

Радянський етап розвитку мистецтвознавчої школи у Львові, який пов'язаний зі створенням Львівського державного інституту прикладного і декоративного мистецтва (1946-1994), висвітлив львівський мистецтвознавець Р. Шмагало [34]. В період становлення інституту впродовж 1946-1958 рр., наголосив автор, були закладені передумови для розвитку мистецтвознавства на основі кафедри історії прикладного та декоративного мистецтва. Початковий період діяльності кафедри позбавлений фактів виходу в світ якихось фундаментальних мистецтвознавчих праць [34, с. 195]. У 1960 – 70-их рр. до когорти викладачів історії мистецтва активно долучилися провідні львівські мистецтвознавці з музейного середовища, зокрема Б. Возницький, П. Цебенко, Ю. Лашук, П. Жолтовський, В. Овсійчук, В. Любченко. Львівський дослідник Р. Шмагало подав систематизований перелік мистецтвознавчої монографічної літератури митців західних областей УРСР, починаючи з кінця 1950-их років. Р. Шмагало зробив висновок, що у радянський період львівське та й загалом українське мистецтвознавство зосередилося на історичній проблематиці, дослідженнях народного мистецтва, що мали домінуючий етнографічний характер. Далися в знаки і глибоко закорінені в етнографічну науку традиції українського мистецтвознавства з домінуючою ідеєю відродження народного мистецтва. Ця наукова проблема експлуатувалася у радянський час навіть тоді, коли традиційні форми вже втратили соціальну актуальність у своїй первинній функції [34, с. 199]. Вчений констатував, що у світлі історії виявляються головні особливості львівської школи мистецтвознавства. Це найтісніший зв'язок з мистецькоосвітньою практикою поруч з міцними і найдавнішими в Україні основами мистецтвознавчої школи університетського типу. Взаємодія з етнографією, археологією, музейництвом, які розвивалися у Львові синхронно та у постійній взаємодії з мистецтвознавством [34, с. 198-199].

Історію, періоди розвитку факультету декоративно-прикладного мистецтва Львівської національної академії мистецтв висвітлив професор А. Каліш [9]. Дослідженням художнього процесу Львова у 1960-1990 рр. займається молода дослідниця М. Мусій [19]. Му-

зичне життя Волині другої половини ХХ ст., репертуар окремих музичних колективів проаналізувала Н. Кучерук [15]. Становлення професійної музичної культури Закарпаття у другій половині ХХ ст. досліджує Л. Микуланинець [18]. Автор намагалася розкрити значення етнокультурологічних чинників, які були пов'язані з функціонуванням народних музичних традицій різних етносів, які проживали і проживають на території області, та активним впливом професійних музичних традицій як західноєвропейських, так і східноєвропейських.

Новий напрямок в історії вітчизняного театрознавства прокладають дослідження Ю. Станішевського з теорії та історії режисури та балетмейстерського мистецтва [26; 27]. Основні напрями розвитку українського драматичного театру 1940 – 1960-х рр. ХХ ст. простежили В. Заболотна та Г. Фількевич [8; 31]. Революційні зміни, які відбулися у сценографії другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. добре виклав заслужений діяч мистецтв України В. Фіалко [32; 33]. Художню ситуацію у сценографії другої половини ХХ ст. вивчає О. Ковальчук [13]. Зокрема, автор зазначила, що у мистецтві жорстко домінувала ідейно-естетична система соціалістичного реалізму, найменший відхід від неї кваліфікували як формалізм і гостро засуджували. Театр соцреалістичної доби намагався бути схожим на справжнє життя, і найкраще цю схожість унаочнювала сценографія [13, с. 699]. Вихована на парадигмах мистецтва соцреалізму молодь другої половини 1950-х – початку 1960-х рр. відкривала для себе мистецтво 1920-х рр. творчість Мейєрхольда та Курбаса, можливості існування іншого мистецтва [13, с. 711]. Залишаючи поза межами дослідження питання зарубіжних впливів на українську сценографію, автор зазначила, що 1960-ті – 1970-ті рр. ХХ ст. були періодом значного творчого піднесення мистецтва оформлення вистав у всьому європейському театрі [13, с. 717]. О. Ковальчук охарактеризувала львівську мистецьку атмосферу першої половини 1960-х рр., діяльність Львівського театру ім. М. Заньковецької, творчість режисера С. Данченка та сценографа М. Кипріяна.

Розвиток театрального мистецтва західних областей УРСР в період перебування при владі М. Хрушова охарактеризувала волинська дослідниця М. Ветрова [1]. Розглядаючи політику радянського уряду в галузі театрального мистецтва, репертуар драматичних театрів, дослідниця відзначила, що за зовнішньою оболонкою відновлення і розширення мережі театральних установ

приховувалася справжня мета радянської культурної політики. Головне завдання партійного керівництва республіки полягало у "завоюванні" західного регіону України. В умовах радянської дійсності театри, поряд із літературою та образотворчим мистецтвом, мали стати засобом впливу на громадську свідомість, активним пропагандистом соціалістичної ідеології, допомогти у вихованні людини нового радянського зразка [1, с. 244]. Аналізуючи архівні матеріали цього періоду, М. Ветрова зазначила, що питання щодо покращення державної політики в галузі театрального мистецтва було досить суперечливим [1, с. 244].

Аналізована проблема знайшла своє відображення у працях київського професора мистецтвознавства Т. Кари-Васильєвої [10; 11; 12]. Весь матеріал розвитку мистецтва дослідниця поділила на чотири визначальні періоди. Описуючи третій період (друга половина 50-х – 80-ті рр.), мистецтвознавець відмітила, що становленню альтернативної культури в 60-х рр. сприяла тимчасова лібералізація режиму. Коли були повернуті імена Леся Курбаса, Миколи Куліша, зняті звинувачення в "буржуазному націоналізмі" зі М.Скрипника, М.Хвильового, О.Шумського, В.Сосюри, О.Довженка, постає український поетичний кінематограф. Саме у цей час з'явилося ціле покоління молодих митців-"шестидесятників" (у літературі – Л.Костенко, І.Драч, Д.Павличко, В.Стус, В.Симоненко; у критиці – Є.Сверстюк, Ю.Бадзьо та ін.) [12, с. 159].

Таким чином, сучасні дослідники мистецтвознавства охоплюють основні напрями і шляхи історичного розвитку мистецького життя Львівщини другої половини 1940-х – першої половини 1980-х рр. XX ст., яке тривалий час було ізольоване від навколишнього світу. Вітчизняні науковці описали наслідки впровадження соціалістичного реалізму в мистецтві. Водночас перспективними для дослідження залишаються питання вивчення творчої спадщини видатних діячів мистецького життя вищеназваного періоду.

Джерела та література:

1. Ветрова М.Л. Українське театральне мистецтво в добу хрущовської "відлиги": суспільно – політичний аспект (Західна Україна) / М.Л. Ветрова // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету. Волинський державний університет імені Лесі Українки. – 2008. – Вип.14. – С.243-247.

2. Бадяк В. Двадцятиліття "Вісника Львівської національної акаде-

мії мистецтв” / В. Бадяк // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – 2009. – Вип.20. – С.5-34.

3. Береговська Х. Михайло Фіголь – крилоський маестро / Х. Береговська // Образотворче мистецтво. – 2007. – №4 (64). – С.124-133.

4. Голубець О. Львів: регіональні проблеми мистецького середовища / О. Голубець. // Сучасне мистецтво. – К., 2005. – Вип.2. – С. 86-91.

5. Голубець О. Львівська кераміка / О. Голубець. – К.: Наукова думка. – 1991. – 120 с.

6. Голубець О. Між свободою і тоталітаризмом: Мистецьке середовище Львова другої половини ХХ століття / О. Голубець. – Львів: Академічний експрес, 2001. – 176 с.

7. Жеплинська О. Він належить до патріотів музейної справи (До 85-ліття мистецтвознавця Миколи Батога) / О. Жеплинська // Образотворче мистецтво. – 2008. – №2(66). – С.50-52.

8. Заболотна В. Театральна Україна в полудень віку: український драматичний театр 40-60-х років ХХ століття / В. Заболотна // Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття. – К.: Інтертехнологія, 2006. – С.533-586.

9. Каліш А. Факультет декоративно-прикладного мистецтва: історія і сучасний стан / А. Каліш // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – Львів, 2008. – Вип.19. – С.3-14.

10. Кара-Васильєва Т. Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках “великого стилю” / Т. Кара-Васильєва, З. Чегусова. – К.: Либідь, 2005. – 278 с.

11. Кара-Васильєва Т. Історія мистецтва ХХ століття: концепція, нові підходи й оцінки / Т. Кара-Васильєва // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії. – К., 2007. – Вип.7. – С. 53-64.

12. Кара-Васильєва Т. Нові підходи до історії українського мистецтва ХХ сторіччя // МІСТ (мистецтво, історія, сучасність, теорія: Зб. наук. праць з мистецтвознавства і культурології. – К.: Інтертехнологія, 2006. – С.145-165.

13. Ковальчук О. Художники українського театру 1950 – 1980-х років: образні пошуки у часовому контексті / О. Ковальчук // Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття. – К.: Інтертехнологія, 2006. – С.695-784.

14. Кравченко Я. Ярослава Музика у творчій долі Михайла Бойчука: нововиявлені малюнки львівського періоду / Я. Кравченко // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – 2010. – Вип.21. – С.361-367.

15. Кучерук Н. Активізація домрово-оркестрового виконавства на теренах Волині у другій половині ХХ ст. / Н. Кучерук // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – 2008. – Вип.12-13. – С.244-248.

16. Лильо-Откович З. Спогади про Павла Жолтовського / З. Лильо-Откович // Бюлетень Львівського філіалу Національного науково-дослідного реставраційного центру України. – Львів, 2008. – №1(10). – С.230-238.

17. Медвідь А. Зеновій Флінта і західноукраїнська образотворча школа 60-80 років ХХ ст. / А. Медвідь // Образотворче мистецтво. – 2006. – №2. – С.73-75.

18. Микуланинець Л.М. Етнокультурологічне становлення професійної музичної культури Закарпаття в другій половині ХХ століття / Л.М. Микуланинець // Мистецтвознавчі записки: Зб. наук. праць. – К., 2009. – Вип.15. – С.184-187.

19. Мусій М.М. Соцреалізм і художник: проблема вибору. Львівський досвід 1960 – 1980-х рр. / М.М. Мусій // Наукові записки НаУКМА. – 2009. – Т. 88: Теорія та історія культури. – С.71-74.

20. Мусій М.М. Тотожності та відмінності творчої свободи – не-свободи в польському та українському мистецтві 1960-х – 1980-х рр. / М.М. Мусій // Наукові записки НаУКМА. – 2007. – Т. 62: Теорія та історія культури. – С. 56-61.

21. Пшеничний Д. Творчість Олега Мінька за матеріалами персональних виставок 2008-2009 років / Д. Пшеничний // Художня культура. Актуальні проблеми: Науковий вісник. – К., 2010. – Вип.7. – С. 114-127.

22. Ріпко О. У пошуках страченого минулого: Ретроспектива мистецької культури Львова ХХ ст. / О. Ріпко. – Львів: Каменяр, 1996. – 286 с.

23. Ріпко О. Петро Маркович у ретроспективі школи / О. Ріпко // Жовтень. – 1989. – №7 (537). – С. 126-131.

24. Ріпко О. Ярослава Музика. Життя без початку і кінця // <http://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=344>

25. Роготченко О.О. Соціалістичний реалізм і тоталітаризм / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України / О. О. Роготченко. – К.: Фенікс, 2007. – 608 с.

26. Станішевський Ю. Режисерські традиції Леся Курбаса в мистецьких пошуках його учнів у 40 – 60-ті рр. ХХ ст.: Режисура В.М. Складенка в українському оперному театрі / Ю. Станішевський // Сучасне мистецтво: Наук. зб. – К., 2006. – Вип.3. – С. 112-137.

27. Станішевський Ю. Український театр у перші повоєнні десятиліття / Ю. Станішевський // Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. – К.: Інтертехнологія, 2006. – С.501-532.

28. Стельмашук Г. Зеновія Шульга – художник, педагог, менеджер / Г. Стельмашук // Образотворче мистецтво. – 2007. – №2(62). – С.24-27.

29. Федорук О. Назрілі проблеми сучасного мистецтвознавства / О. Федорук // Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки: Мистецькі обрії. – К., 2009. – Вип.2(11). – С.151-154.

30. Федорук О. Таїнство львівської Гути / О. Федорук // Перетин знаку: Вибрані мистецтвознавчі статті: У 3 кн. – К.: ФЕНІКС, 2007. – Кн. 2: Українська культурологія. Історія та теорія мистецтва. Постаті. Народна творчість. Рецензії. – С.59-88.

31. Фількевич Г. Музика як компонент образного синтезу вистав українського драматичного театру другої половини ХХ століття / Г. Фількевич // Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття. – К.: Інтертехнологія, 2006. – С.587-606.

32. Фіалко В. Український театр 1970-х – 1980-х років: режисерсько – сценографічні пошуки / В. Фіалко // Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття. – К.: Інтертехнологія, 2006. – С.607-684.

33. Фіалко В. Український драматичний театр другої половини 40-х – кінця 50-х років ХХ століття: режисерсько – сценографічні пошуки / В. Фіалко // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-Карого. – К., 2011. – С.54-71.

34. Шмагало Р. Шлях львівської школи мистецтва у ХХІ ст. / Р. Шмагало // Бюлетень Львівського філіалу Національного науково-дослідного реставраційного центру України. – Львів, 2007. – №1(9). – С.190-199.

35. Шпирало-Запоточна Л. Феноменологія творчості Олега Мінька в контексті українського мистецтва другої половини ХХ – початку ХХІ століття / Л. Шпирало-Запоточна // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії: Зб. наук. пр. – К., 2009. – Вип. 9. – С. 79-83.

36. Шумега С. Михайло Фіголь – педагог і громадський діяч / С. Шумега // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Мистецтвознавство. – 2008. – Вип.12-13. – С.51-53.